

POLA STOLJEĆA NARODNOG BOGATSTVA I NARODNOG DOHOTKA FNRJ

Za svakog historičara, a pogotovu ekonomskog, od velikog su interesa globalni podaci, koji pokazuju, kako se čitav ekonomski život kreće u pojedinim vremenskim razdobljima. Zato su naročito karakteristične tzv. studije o dugoročnom kretanju narodnog dohotka i narodnog bogatstva. Takva su kretanja danas predmet osobite pažnje ekonomista, pa će ti rezultati njihova rada dobro doći historičarima. To će biti od posebne koristi za one, koji se ne mogu upustiti u detaljne analize ekonomskog položaja, nego žele u malom nizu brojaka dobiti sliku ekonomske situacije.

U FNRJ provedene su u posljednje vrijeme takve analize dugoročnog kretanja narodnog bogatstva i narodnog dohotka.

Dr. Ivo Vinski dao je najprije dvije knjige o narodnom bogatstvu (*Nacionalno bogatstvo Jugoslavije*, Ekonomski institut NRH, Zagreb 1957, i *Procjena nacionalnog bogatstva po područjima Jugoslavije*, Ekonomski institut NRH, Zagreb 1959). U tim knjigama prikazano je narodno bogatstvo Jugoslavije prema stanju g. 1953 i to u prvoj knjizi za čitavu Jugoslaviju, a u drugoj detaljno za pojedine narodne republike. Međutim, na VI. konferenciji Međunarodnog udruženja za istraživanje dohotka i bogatstva, održanoj 1959 u Portorožu, Vinski je dao studiju o 50-godišnjem kretanju narodnog dohotka i osnovnih sredstava narodnog bogatstva na području Jugoslavije od 1909-59 (*Nacionalni dohodak i fiksni fondovi na području Jugoslavije godine, 1909—1959*, Ekonomski pregled, br. 11 i 12, Zagreb 1959). U tom radu je iznio stanje fiksnih fondova na području Jugoslavije u ukupnom iznosu za 1910, pa zatim počevši od 1919 redom, za svaku godinu pojedinačno, do 1959, i to sve po cijenama iz 1953. On je pokazao, da je od 1910 do 1939 vrijednost fiksnog kapitala porasla od 3170 milijardi dinara na 3550 milijardi, a do 1959 na 5769 milijardi, odnosno ako uzmemo indeks 1910 kao 100, onda je taj kapital iznosio 1939 g. 112, a 1959 g. 182. Vinski je detaljno razradio i kretanje narodnog dohotka, i to u ukupnom iznosu i po stanovniku na godinu. Po cijenama iz 1953 iznosio je narodni doho-

dak na području današnje Jugoslavije po stanovniku 1909—12 u prosjeku 43.000.- dinara, do 1939 narastao je na 58.000.-, ali je 1947 bio ispod tog iznosa, t.j. 53.000.- dinara. Za g. 1959 Vinski ga računa sa dinara 104.000.- po stanovniku, a to je gotovo 2,5 puta više nego 1909—12. Značajne su i njegove ocjene povećanja fiksnog kapitala po granama proizvodnje (str. 839) kao i vrlo karakterični odnosi između radne snage, fiksnog kapitala i narodnog dohotka za g. 1910, 1931 i 1953.

Drugi autor, koji je veliku pažnju posvetio dugoročnom kretanju narodnog dohotka, je Stevan Stajić iz Ekonomskog instituta NR Srbije. Stajić je najprije 1959 objavio knjigu *Nacionalni dohodak Jugoslavije godine 1923—1939 u stalnim i tekućim cijenama* (Ekonomski institut NRS, Beograd 1959). On daje dinamiku nacionalnog dohotka za gornji period u ukupnom iznosu i za pojedine grane narodnog gospodarstva. Pokazuje, na pr., da je narodni dohodak za vrijeme velike krize pao od 70 milijardi dinara 1924 na svega 34 milijarde dinara 1934 u nominalnim tekućim cijenama. Međutim, stvarno taj dohodak nije pao, nego je realno čak porastao, a normalni pad je uslijedio samo zbog katastrofalnog pada cijena za vrijeme krize. Stajić je svoj rad izveo s mnogo detaljnih računa, izračunavanjem trendova, koji predstavljaju velik trud i zamašni posao

U publikaciji Jugoslavenskog statističkog društva: *Savetovanje o statističkim problemima narodno-privrednih bilanca i računa*, Beograd 18. i 19. VI. 1959, Stajić je nastavio sa svojim radom o narodnom dohotku, obuhvaćajući razdoblje od 1923—58. Za to razdoblje dao je realan narodni dohodak po stalnim cijenama iz 1938, i to u agregatnim iznosima i po stanovniku. Po tim cijenama dohodak je iznosio po stanovniku Jugoslavije g. 1923 Din 2.775.-, g. 1939 Din 3.269.-, g. 1958 Din 4.883.-

Stajić daje također podatke u vremenskom nizu za svaku godinu napose, i to napose za rudarstvo i industriju, napose za poljoprivredu, i zatim opet napose za ostale djelatnosti ukupno. Ti su radovi izrađeni s mnogo truda i predstavljaju vrlo ozbiljan doprinos ne samo ekonomskim naukama, nego i historičarima.

R. Bićanić

NOVI RADOVI S PODRUČJA EKONOM-
SKE HISTORIJE HRVATSKE U XIX. I
XX. STOLJEĆU.

Među radovima, koji su objavljeni posljednjih godina s područja ekonomske historije Hrvatske, ima priloga, u kojima je obrađena problematika XIX. i XX. st., razdoblja, koja su u našoj predratnoj historiografiji bila s ekonomskog aspekta dosada slabo istraživana. Zadržat ćemo se na onim radovima, koji obrađuju gradove i teritorije, koji su i u XIX. i XX. st. bili od većega privrednog značenja, a to su Rijeka i okolica, Zagreb i Osijek. Rad Radojice F. Barbalića, Osnutak i razvitak krčkog parobrodarstva (Jadranski Zbornik, Rijeka—Pula, II/1957, str. 337—356) rađen je na temelju neobjelodanjene arhivske građe i suvremene štampe. Autor je izvršio detaljnu analizu s obzirom na postanak i razvoj prvih krčkih parobrodarskih društava u početku XX. stoljeća. S pravom je ukazao na pozitivne momente i ulogu, koju su ta društva odigrala ne samo u privrednom nego i turističkom pogledu. Redovite parobrodarske veze, uspostavljene nakon osnivanja društava, povezale su otok Krk s obližnjim otočjem i istočnom obalom Jadrana, omogućivši otočanima i bolji prevoz i prodaju njihovih proizvoda, kao i uvoz onih, kojih na otoku nije bilo. U radnji je osim toga istaknuto da su krčka parobrodarska društva prelazila preko postojećih društvenih razlika, želeći omogućiti svakome otočaninu »ulagati svoj udio... bez obzira na imovno stanje i društveni položaj«. Na kraju radnje autor izražava nadu, »da će daljnji studij razvoja obalnog parobrodarstva na istočnoj obali Jadranskog mora u sklopu svih akcija, koje su u tu svrhu bile vođene od Trsta do Boke, obuhvatiti i djelatnost 'Krčkog parobrodarskog društva' i 'Austro-hrvatskog parobrodarskog društva na dionice' i ocijeniti njihovu ulogu u tom sklopu«.

Radnja Ivana Crkvenčića, Britanska konzularna služba na našoj obali i britanski izvoz drveta preko Rijeke tokom prve polovice XIX. stoljeća (Jadranski Zbornik, Rijeka—Pula, III/1958, str. 359-370) je vrijedan prilog s obzirom na obrađenu tematiku i korištenu građu. Autor akcentuirao rad riječkih engleskih konzula, napose Riječanina Ljudevita Andrije Adamića, koji je osim toga odigrao značajnu ulogu i u »izvoznoj drvnoj trgovini, koristeći pri tome i za sebe novo stvorene trgo-

vačke veze«. C. je ustanovio da je »britanski udio u pomorskom prometu Rijeke bio najveći u godinama 1817-1821. Tada je broj britanskih brodova... bio veći od broja brodova svih ostalih narodnosti zajedno.« Građa iskorištena u radnji čuva se danas u londonskom arhivu Public Record Office-a, pa mislimo da bi bilo vrijedno u svrhu eventualnih nadopuna iskoristiti i onu građu, koja se nalazi u Državnom arhivu na Rijeci, a sadrži velik broj spisa, koji se odnose na rad i djelovanje Lj. A. Adamića.

Treći rad u kome je obrađena privredna problematika Rijeke, jest odlična monografija Danila Kl en a. Privredno stanje Rijeke u doba Ilirije. Prema suvremenim izvještajima Trgovinske komore. Zagreb, JAZU, 1959, str. 96. — Građa za gospodarsku povijest Hrvatske knjiga 8. Akademik i profesor dr. Mijo Mirković podvukao je u uvodnoj riječi da »materijal, koji se prvi puta objavljuje u ovoj raspravi, daje oznake trgovini Rijeke i ističe karakteristike riječkih trgovaca toga vremena prema njihovu imovnom i obiteljskom stanju, godišnjem prometu i godišnjim prihodima, izvorima imovine, sposobnosti i njihovoj vezanosti za Rijeku. Osnovna oznaka trgovine u Rijeci u tome je razdoblju p o s r e d n i č k a trgovina na veliko.« U osam koncizno obrađenih poglavlja autor iznosi činjenično stanje s obzirom na djelovanje riječke trgovačke komore od g. 1811-1814, dajući uz to i izvanredan primjer njihovu imovnom i obiteljskom stanju, riječkih trgovaca, pregled manufakturna i djelatnosti trgovaca i njihove trgovine. Kao prilog monografiji objavljeni su na kraju prijevodi ovih dokumenata: Izvještaj iz austrijskog razdoblja o stanju i promjenama trgovine grada Rijeke; Popis trgovaca na Rijeci iz god. 1814; Popis trgovaca god. 1811. i podaci o njima; Popis »tvornica« na Rijeci 1814 i podaci o njima. Zanimljivo što ova vrijedna monografija nema oveći resumé, koji bi i inostranim stručnjacima omogućio korištenje građe, koja kao i toliki drugi dokumenti potkrepljuje dominantnost našeg elementa u prošlosti Rijeke.

S obzirom na prošlost privrede grada Zagreba objavljena su u zborniku »Iz starog i novog Zagreba«, Zagreb 1957 (izdanje Muzeja grada Zagreba), dva zanimljiva priloga. U članku Rudolfa Bićanića, Razvoj industrije u Zagrebu (str.

266-277) naznačene su glavne razvojne faze zagrebačke industrije od druge polovine XIX. st. do 1955. B. potcrtava s pravom važnost izgradnje željezničke pruge 1862, koja je spojila Zagreb s izvozno-uvoznom lukom Trstom, kao i s Bečom i industrijskim zemljama Austrijskog carstva i vidno utjecala na daljnji razvoj zagrebačke industrije. Na kraju članka ukazuje B. i na buduće industrijske mogućnosti grada Zagreba ističući da će Zagreb osim toga: »...ostati važan i za obrtničku djelatnost, koja premašuje lokalno značenje u mnogim strukama obrta.« Članak je vrijedan, i bilo bi poželjno, prema smjernicama naznačenim u njemu, prići sistematskoj monografskoj obradi pojedinih važnijih i većih zagrebačkih poduzeća u prošlosti.

Članak Olge Klobučar, Tvornica kamenine u Zagrebu (str. 229-237) malen je, ali vrijedan prilog u kome autorica na temelju neobjavljenog arhivskog materijala prikazuje postanak i razvoj poduzeća od osnutka g. 1828 do potkraj XIX. st., kada novi vlasnik Kallina preuzima tvornicu, pa u njoj nastupa nova i sasvim raznovrsna faza njene proizvodnje.

Nakon odličnih radova pokojnog Josipa Bösendorfera o kulturnoj i poljoprivrednoj problematiji Slavonije javlja se kao njegov nastavljivač svojim člancima i raspravama Kamilo Firingner. Njegova posljednja rasprava »Počeci manufakture i industrije u Osijeku« (Osječki Zbornik, 1958, br. VI, str. 143-169) značajan je prilog posvećen postanku i razvoju osječke privrede od XVII. st. do sredine XIX. stoljeća. Autor se s pravom najdulje zadržao na osječkoj svilani, koja je bila osnovana potkraj XVIII. st., a odigrala je u proizvodnom procesu Osijeka i čitave Slavonije značajnu ulogu. Cvat »osječkog svilarstva trajao je nekako do g. 1848. Ukinuće kmetstva, koje je potreslo dotadašnju ustaljenu gospodarstvenu organizaciju, gubitak Lombardije, koja je preradivala sirovu svilu, a najviše pošast dudovog svilca potpuno su uništili slavonsko svilarstvo«. Početkom XIX. st. postojala je u Osijeku i tvornica likera, a možda i ljevaonica topova, a bilo je i »raznih neostvarenih pokušaja, za koje možemo saznati samo iz arhivske građe«, koju je F. u svome radu temeljito iskoristio.

Miroslava Despot

J. GORNIČIĆ-BRDOVAČKI, RAZVITAK ŽELJEZNICA U HRVATSKOJ DO 1918. GODINE. GRAĐENJE, ORGANIZACIJA I FINANCIJALNI ODNOSI. Zagreb 1952. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 3.

ZV. JELINOVIĆ, BORBA ZA JADRANSKE PRUGE I NJENI EKONOMSKI CILJEVI. Zagreb 1957. Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 6.

Pažnju historičara, koji se bavi ekonomskom historijom, napose privlače izdanja JAZU objavljena u »Građi za gospodarsku povijest Hrvatske«. Među njima su izašle i dvije publikacije, koje čine zaokruženu cjelinu, jer obrađuju problem postanka i razvoja željeznica na čitavom teritoriju Hrvatske u XIX. i početkom XX. stoljeća.

Juraj Gorničić-Brdovački izdao je već 1907, u izdanju Matice Hrvatske, raspravu »Prometna politika u obće i mađarska/ugarska prometna politika u Hrvatskoj napose«, u kojoj je prvi put u Hrvatskoj tretirao to važno prometno-privredno pitanje. Kao poznati teoretičar i praktičar, on je već tada obradio niz zanimljivih i aktuelnih problema s toga područja.

Knjiga je podijeljena u dva dijela. Nakon kratkog historijskog uvoda autor prelazi na željezničke propise objavljene u Austriji i Austro-Ugarskoj od 1851-1907, a obrađuje napose propise primijenjene u Hrvatskoj od 1852-1900. Detaljno se zadržava na željezničkom poslovanju, međunarodnim željezničkim ugovorima i propisima i međunarodnim tarifama kao i na prijevoznim pitanjima.

U drugom dijelu autor je obradio pitanje državnih željeznica, pa postanak i razvoj »Južne željeznice«, čije je »upravno i financijsko stanje... osobito važno i za Hrvatsku«, i napokon sve postojeće vicinalne željeznice na teritoriju Hrvatske i Slavonije do 1918. U dva posebna poglavlja prikazao je privatne i industrijske željezničke pruge. Slijedi popis literature, indeks i 14 različitih priloga, među kojima su najzanimljivije pregledne karte željezničkih pruga u Hrvatskoj od 1880-1918.

Knjiga Zvonimira Jelinovića, Borba za jadranske pruge i njeni ekonomski ciljevi, daje u šest većih dijelova prerez kroz privredno-prometnu problematiku postanka, razvoja i borbe za jadranske pruge. U prvom dijelu obrađuje opće ekonomsko-

geografske veze Dalmacije i Hrvatskog Primorja sa zaleđem, u drugom projekte i izgrađene željezničke veze s Istrom, u trećem projektirane i izgrađene pruge i željezničke veze s Hrvatskim Primorjem, a u četvrtom, petom i šestom izgrađene i projektirane pruge u sjevernoj i južnoj Dalmaciji. Na kraju je dodana iscrpna bibliografija, s točnom naznakom upotrebljenih izvora i literature, registar geografskih imena i stvarni registar.

Oba rada svakako su značajan prilog s područja ekonomske historije Hrvatske u XIX. i početkom XX. stoljeća.

Miroslava Despot

ARHIVSKI ALMANAH 1, BEOGRAD 1958.

Društvo arhivskih radnika NR Srbije pokrenulo je svojedobno izdavanje tromjesečnog časopisa »Arhivski pregled«, u kojem su bila tretirana aktualna pitanja iz rada arhiva u NR Srbiji. Krajem 1956. odlučeno je, međutim, da se umjesto ovog časopisa pristupi publiciranju godišnjaka, pod nazivom »Arhivski almanah«, čiji se prvi svezak pojavio 1958.

Uvodni dio sadržava, uz riječ redakcije, sumarni pregled poslijeratne aktivnosti arhivskih ustanova u Srbiji (E. Hasanagić) i bilješku P. Damjanovića: »Lenjin o prikupljanju i iskorištavanju istoriskih izvora«. Prilozi su u zborniku razvrstani u jedanaest rubrika: Pogledi; Prikazi i pregledi arhivske građe; Predlozi i mišljenja; Aktuelne teme; Godišnjice; Nad arhivskim dokumentima; Kritike i prikazi; Osvrti i informacije; Beleške; Iz arhivističke terminologije; Kroz državne istoriske arhive. Kao što se razabire iz samih naslova rubrika, radovi su uvršteni u pojedine rubrike više po nekim vanjskim oznakama negoli prema svojem unutarnjem sadržaju. Zbog boljeg pregleda, u ovom ćemo ih prikazu grupirati tematski,

U uvodnom referatu: »Istoriski arhivi u Srbiji« E. Hasanagić se osvrće na put koji su u poslijeratnom periodu prešli arhivi u ovoj republici, u prvom redu novostvorene arhivske ustanove po srezovima, koje su se najvećim dijelom razvile iz prvotnih arhivskih središta. Prije rata postojala su u Srbiji svega dva arhiva: Državna arhiva Srbije, za područje uže Srbije (osn. 1900) i Drž. arhiv u Novom Sadu — za Vojvodinu (od 1926). Osnovni zadatak koji se postavio pred arhive na terenu bila je

zaštita i prikupljanje velikog broja, često opsežnih, fondova novije građe; kako su sreski arhivi odgovorili toj zadaći, najbolje pokazuje podatak iz ankete Saveza društava arhivskih radnika Jugoslavije, prema kojoj je krajem 1957. u arhivima NR Srbije bilo ukupno 1600 fondova i 160 zbirki, od čega onih s građom iz XX. st. 1400 fondova i 65 zbirki, a s građom iz XIX. st. 150 fondova i 75 zbirki (iz starijeg perioda ima oko 50 fondova i 20 zbirki). Hasanagić se također zadržava na problemima sređivanja građe, izrade inventara (gdje je »Uputstvo o inventarisanju arhivske građe u državnim arhivima u NRS« iz 1957. unijelo red i jednoobrazni postupak), publiciranja arhivske građe, kao i općenito na pitanjima stručnog kadra. Radnji je dodata i karta s mrežom arhivske službe u republici.

Ovaj referat dopunjuje niz manjih priloga u rubrici: Kroz državne istoriske arhive, gdje nalazimo izvještaje iz Zaječara, Kruševca, Niša, Požarevca i Titovog Užica. Osobito je instruktivan zbir izvadaka iz izvještaja, što su ih za republički arhiv izrađivali pojedini arhivi ili arhivski službenici 1957, objavljen u spomenutoj rubrici pod naslovom »Registrature i državni istoriski arhivi u 1957 godini«. Tu se može pratiti konkretan rad i dnevna praksa arhivskih ustanova na terenu, s obzirom na raznovrsne zadatke koje treba da ispunjavaju, kao na pr. u odnosu na registrature, ili pak u pogledu vlastitih fondova i zbirki, zatim pasusi koji se odnose na kadar, djelatnost organa društvenog upravljanja, arhivske zgrade, čitaonice u arhivima i rad sa strankama, organizaciju »Nedelje arhiva« itd. Naročito su od koristi priložene tabele, koje daju sumirane podatke za pojedine od ovih navedenih tema (rezultati popisa registrature, stanje fondova, stručno osoblje po zvanjima i strukturama, sastav arhivskih savjeta, raspoložive arhivske prostorije, rad u čitaonicama, rezultati Nedelje arhiva).

U ovoj grupi mogli bismo još navesti nekoliko priloga o nekim aktuelnim temama iz arhivističke prakse, tako o centru za informacije o arhivskoj građi (B. Mihajlović), o konzervaciji arhivalija (inž. V. Vulović), o arhivskoj građi u registraturama (O. Jakić), pa zatim interesantan pregled: »Nekoliko podataka o dosadašnjem radu na istraživanju i mikrofilmovanju arhivske građe u stranim arhivima« od V. Stojakovića. Dva se autora bave problematikom izdavanja arhiv-

ske dokumentacije; tako V. Stojančević daje »Nekoliko predloga za sređivanje i izdavanje dokumenata Knezeve kancelarije«, gdje se kritički osvrće na rad oko objavljivanja ovih dragocjenih izvora za srpsku historiju u prvoj pol. XIX. stoljeća. U drugom prilogu V. Kuprešanin nas informira o desetgodišnjim iskustvima iz rada na objavljivanju građe za historiju Beograda.

Znatan dio prostora »Arhivski almanah« je posvetio prikazu pojedinih skupina dokumenata — doduše, samo manjim dijelom arhivskih. U svom opsežnom radu: »Rukopisi Narodne biblioteke«, M. Kićović donosi iscrpan i detaljan popis ove, poslije rata obnovljene zbirke. Na sam dan, naime, hitlerovskog napada na Jugoslaviju, prilikom uništenja Narodne biblioteke u Beogradu, stradala je i rukopisna zbirka, koja je sadržavala po inventaru 1424 broja. Od toga je spašeno tek nekoliko rukopisa, koji su se slučajno našli izvan zgrade. Do kraja 1957 prikupila je ova zbirka do blizu pet stotina inv. brojeva, od čega: »85 starih rukopisa (XII-XVII vek), 356 novijih (XVIII-XX vek), 13 arhiva i književnih zaostavština sa 4134 predmeta, 11 fotokopija rukopisa i 8 štampanih knjiga sa važnim rukopisnim dodacima«. Svaki inventarni broj dat je u radu M. Kićovića s potrebnim podacima, dok se za arhive i književne zaostavštine navode i detaljniji popisi prepiske i sl.

U istoj rubrici: Prikazi i pregledi arhivske građe, izvještava Lj. Aleksić o »Arhivskoj građi o Srbiji u arhivu francuskog Ministarstva spoljnih poslova (1896-1918)«. Na drugom pak, mjestu upoznae nas R. Popović-Petković sa zaostavštinom Matije Bana, što se čuva u arhivu Istoriskog instituta SAN.

Uz više manjih priloga na različite teme, te kritike i prikaze, redakcija je dala u almanahu mjesta i nekim radovima, koji već predstavljaju završnu obradu određenih historiografskih tema na osnovu arhivske građe. B. Hrabak prikazuje u opsežnoj raspravi »Rad Pašićevog pouzdanika u Rusiji dr. Radoslava Jovanovića za vreme Oktobarske socijalističke revolucije«; Ž. Atanacković »Ustanak u Banatu (1941-1942)«, s priloženom kartom partizanskih odreda na području Banata; O. Mučalić piše o osnivanju katedre narodne istorije i književnosti i njenom prvom profesoru na beogradskom liceju (sredinom XIX. stoljeća). *Igor Karaman*

KATUŠ LÁSZLO, A MEZŐGAZDASÁGI TÖKÉS FEJLŐDÉSÉNEK FŐB VONÁSAI AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARHIA DÉLSLÁV TERÜLSTEIN TÖRTÉNELMI SZEMLE, Budapest 1959, 3—4.

Mađarski historičar Ladislav Katus pokušao je da u sažetom obliku prikaže »Glavne crte kapitalističkog razvoja poljoprivrede na jugoslavenskom području Austro-ugarske monarhije« u drugoj polovici XIX. st. (do izbijanja I. Svjetskog rata). Autor dokazuje, da je proces prijelaza u kapitalizam bio na tom području prije svega polagan i nejedinstven i da se je vršio pod utjecajem dviju glavnih pojava: 1) ostatka feudalnoga društvenog poretka i 2) onih smjernica, s pomoću kojih se je ostvarivalo gospodarsko i političko jedinstvo Dvojne monarhije. Zajedničko obilježje razvoja na jugoslavenskom području bilo je u tome, da je ono bilo izrazito ili bar pretežno poljoprivredno područje. Još 1910 otpalo je na poljoprivredno pučanstvo: 78,8% u Hrvatskoj i Slavoniji, 82,6% u Dalmaciji, 86,5% u Bosni i Hercegovini, 67,8 do 75,3% u Vojvodini, 61% u Istri i 59,4% u Gorici i Gradiškoj. Prosjek poljoprivrednog pučanstva iznosio je u isto vrijeme za cijelu Austriju 48,4, a za Ugarsku s Hrvatskom 62,4%.

Utjecaj elemenata feudalnog poretka bio je najjače izražen u Bosni i Hercegovini, gdje su sve do sloma Monarhije ostali uglavnom na snazi beglučki i čifčijski odnosi prema propisima donesenima pod Osmanskim vladavinom, pa je fakultativni otkup tih feudalnih oblika vlasništva na zemljišnim posjedima uzakonjen tek 1910. Do 1918 samo su u malom razmjeru oživotvoreni odnosi vlasništva u smislu kapitalističkog gospodarstva. Slično je bilo i u Dalmaciji, gdje je još 1902 36% od ukupnoga poljoprivrednog stanovništva živjelo u kolonatskom odnosu.

Centralistički elementi u dualističkoj gospodarskoj politici Monarhije odražavali su se negativno na poljoprivredu jugoslavenskih krajeva u prvom redu time, što se je željeznička mreža izgrađivala isključivo u skladu s interesima industrije i velike trgovine, nadalje, što je željeznička tarifna politika favorizirala promet s Rijekom i Trstom, a osim toga i time, što je koncentracija novčanog kapitala u bankama kao i plasiranje hipotekarnih zajmova, zajedno sa sve jačom koncentracijom novčanog kapitala u bankama, favoriziralo

veleposjednike, koji su odlučno utjecali na politički razvoj Monarhije. Zanimljiva je u tom pogledu autorova konstatacija, da je od 1890 do 1913 iznos hipotekarskih zajmova plasiranih u Vojvodini bio šest puta veći od iznosa tih zajmova plasiranih u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji.

Posljedica takvog razvoja bilo je, kako autor izlaže, sve jače i brže drobljenje i propadanje seljačkih gospodarstava. Najbrže se je taj proces odvijao u Slavoniji i Vojvodini, gdje je tempo kapitalističkog razvoja bio najbrži. U drugim je područjima razvoj išao polaganijim tempom. U Hrvatskoj treba, po autorovu mišljenju, propadanje seljaštva u tom razdoblju pripisati više raspadanju kućnih zadruga negoli utjecaju bankarstva i veleposjeda. To autorovo mišljenje nije baš posve uvjerljivo, jer je problem prenapučenosti (sve nepovoljniji odnos između veličine zemljišnog posjeda i broja poljoprivrednog pučanstva) jednako pogađao zadružna kao i inokosna gospodarstva. Poljoprivrednokreditno zadugarstvo, koje se pomalo razvijalo u raznim krajevima, nije moglo u većem opsegu zaustaviti propadanje seljaštva. Popratne negativne pojave tog procesa: lihtarstvo i emigracija to najbolje dokazuju. Iz Hrvatske se od 1899 do 1914 iselilo oko 200.000, a iz Slovenije od 1880 do 1910 oko 85.000 ljudi.

Jugoslavenska buržoazija preuzela je početkom našeg stoljeća ulogu vodećega kapitalističkog sloja na jugoslavenskom području Monarhije, a napose ulogu vodećeg faktora na tržištu poljoprivrednih proizvoda (žito i drvo). Ta se činjenica odrazila i u politici. Jugoslavenska je buržoazija postala nosiocem jugoslavenskog nacionalizma tražeći političku samostalnost jugoslavenskih krajeva Monarhije bilo u njezinu okviru (trijalizam) bilo izvan nje.

Autorova analiza nije ni potpuna, a nije možda svagdje ni posve točna. Njena je prednost i korisnost u tome, da obilnom upotrebom statističkog materijala i stručne literature daje cjelovit i sažet prikaz problematike vezane uz prijelaznu fazu poljoprivredne izmjene feudalizma i kapitalizma na jugoslavenskom području Austrougarske monarhije u posljednjih šest decenija njenog postojanja.

V. Lunaček

KATUŠ LÁSZLO, A TISZA-KORMÁNY HORVÁT POLITIKÁJÁ ÉVI HORVÁTOR-SZÁGI NÉPMOZGALMAK (Hrvatska politika Tiszine vlade i narodni pokret u Hrvatskoj 1883), Századok 1958/5-6, 1959/2-4.

Autor posmatra » aferu s grbovima « i narodni pokret 1883 kao izraz privredne i društvene krize u Hrvatskoj u razdoblju prijelaza iz feudalizma u kapitalizam. U Hrvatskoj, kao poljoprivrednoj zemlji, ova kriza pogađa naročito seljaštvo u vidu poteškoća povodom pretvaranja zadruga u individualna gospodarstva i posebnih problema na selu u Vojnoj Krajini. U raspravi se naročito ističe, da upravo dualistički sistem, koji Hrvatsku podvrgava dvostrukoj ovisnosti o Austriji i Mađarskoj, utječe na karakter i trajanje te krize i usporava razvoj prema kapitalizmu. Katus posvećuje pažnju djelatnosti Stranke prava 1878-83, koja, po njegovu shvaćanju, iskorišćuje socijalno nezadovoljstvo seljaka i radnika u borbi za nacionalističke buržoaske interese.

Autor opisuje rad Tiszine vlade (1875-1890), koja nastoji da Hrvatsku utopi u »mađarskoj nacionalnoj državi«, pa ističe, da 1883 svršava prva faza tog režima, kada je mađarska vlada nastojala postići svoje ciljeve u suradnji s dijelom hrvatske buržoazije, a počinje druga faza, u kojoj Tisza nastoji ovladati Hrvatskom preko bana, neovisnog o hrvatskim političkim strankama.

Na temelju izvora iz Ministarstva financija, Katus prikazuje mađarizatorsku djelatnost ministra financija Szapáryja i njegova predstavnika u Hrvatskoj Davida u reorganizaciji financijske direkcije, kontroli hrvatskih autonomnih organa, postupcima pri skupljanju poreza, osnivanju tečajeva iz mađarskog jezika i t. d., kao i otpor na koji ove mjere nailaze u hrvatskoj javnosti. Prema Szapáryjevoj izjavi, zadatak financijskog ravnatelja u Zagrebu nije samo briga oko financijskih poslova; njegova je glavna dužnost da kao neposredni predstavnik mađarske vlade zastupa interese mađarske države u Hrvatskoj.

U drugom dijelu svog rada autor prelazi na potanji opis događaja poslije postavljanja mađarskih natpisa na zgradi financijskog ravnateljstva. U prikazu nesuglasica između mađarske vlade, kralja i bana s jedne i Narodne stranke s druge strane zanimljive su rasprave o hrvatskom pitanju na sjednicama zajedničkoga mini-

starskog vijeća pod kraljevim predsjedništvom. Analizom konfidentskih i službenih izvještaja Katus dolazi do zaključka, da su seljačke bune u to doba reakcija na nemilosrdno utjerivanje poreza, zloupotrebe poreznih činovnika i poteškoće u vezi s raspadanjem zadruga. Jedan ustanički plan pokazuje, da je dio pravaša želio podići ustanak seljaka u Vojnoj Krajini, ali je vodstvo stranke odbilo da ga prihvati. Na kraju autor prikazuje vojne mjere protiv narodnog pokreta i kompromis između mađarske vlade i hrvatske buržoazije, zaključen pod utjecajem pokreta narodnih masa.

Rad L. Katusa predstavlja vrijedan doprinos problemima 80-tih godina u Hrvatskoj, koji su gotovo sasvim neistraženi, utoliko vredniji, što je autor upotrebio podatke iz mađarskih arhiva.

M. G.

PRILOG DUNAVSKO-SAVSKOJ TRGOVINI U XVIII. I XIX. STOLJEĆU

U IČ IX-X, 1959, M. Kostić je, nastavljajući s obradom socijalno-ekonomske tematike iz historije Srba u Habsburškoj monarhiji (usp. prikaz Sl. Gavrilovića u HZ XI-XII), objavio studiju pod naslovom »O dunavsko-savskoj trgovini, lađama, lađarima i lađarskim cehovima u XVIII i XIX veku do pojave željeznica«. Premda su nosioci trgovine između vojvođanskih krajeva i sjevernog Jadrana imali svoja sjedišta, kako sam autor kaže, »u glavnim trgovačkim mestima na tom putu: na Rijeci, u Karlovcu, Sisku, Zemunu, Novom Sadu, Temišvaru«, on se u ovom radu — s obzirom na izvorni materijal s kojim je raspolagao — ograničio uglavnom na udio srpskih trgovaca u tom prometu, poglavito onih iz Novog Sada. Nakon uvodnog poglavlja, gdje daje kratak pregled razvoja izvozne trgovine Dunavom i Savom u spomenutom razdoblju, K. prikazuje pojedine prometno-tehničke elemente dunavsko-savske plovidbe, kao što su vrste lađa i lađari, opisuje smetnje za plovidbu i prelazi zatim na organizaciju lađarskih cehova da bi u završnom poglavlju dao nekoliko podataka o propadanju riječne trgovine poslije izgradnje željezničkih pruga.

Autor se, dakle, ograničio pretežno na pitanja koja se odnose na tehničku stranu plovidbe, ne dajući mnogo podataka o ekonomskom značenju trgovačkog prome-

ta na ovoj najvažnijoj našoj prometnoj arteriji krajem XVIII. i u prvoj pol. XIX. stoljeća. Smatrao je svojom zadaćom samo da prati onaj dio trgovačkog puta koji se odvijao na rijekama Dunavu i Savi do ušća Kupe, tj. do Siska, uzimajući u manjoj mjeri u obzir i dalji tok Kupom do Karlovca, ali ostavlja zasad potpuno po strani završni dio puta od Karlovca do jadranskih luka, tj. promet poznatim cestama: Karolinskom, Jozefinskom i Lujzinskom. Napominjemo to zato, što se doduše poslužio elaboratom Fr. Rauchmüllera iz 1829, ali je iskoristio samo mali dio vanredno interesantnih i važnih podataka iz tog spisa, naime jedino ono što se odnosi na tehniku plovidbe Dunavom i Savom. Činjenica je, da je Rauchmüllerov elaborat dosad naša historiografija gotovo potpuno zanemarila, pa smatramo potrebnim da ovom prilikom upozorimo na njegovu važnost.

Fr. Rauchmüller, vrhovni zemaljski građevni direktor, obišao je 1829 lično naše krajeve, kuda je tekao trgovački put od južne Ugarske do sjevernog Jadrana, i o tome izradio opsežan izvještaj (datiran s 1831. g.) u pet svezaka. Prvi svezak daje pregled svih proizvoda koji se izvoze preko kvarnerskih luka s jedne, a preko Trsta s druge strane, pri čemu raskrnicu predstavlja Sisak. Osim toga, u tom svesku opisuju se i smetnje na koje trgovina nailazi na riječnom putu. Drugi svezak je posvećen cestovnom prometu od Karlovca do mora, s naročitim osvrtom na značenje Lujzinske ceste. Svesku je priložena iscrpna tabela prometa na Lujzijani od 1. XI 1826 do 31. X 1829, po vrstama produkata i vrijednosti. U trećem svesku govori se o lukama sjev. Jadrana, naročito o riječkoj luci. Posljednja dva sveska sadržavaju prijedloge Rauchmüllera za unapređenje toga trgovačkog puta (u interesu ugarskih proizvođača) i to tako, da četvrti obrađuje ekonomsku, a peti građevno-tehničku stranu problema.

Velik značaj naročito žitne trgovine, a napose karlovačkoga trgovačkog kruga, ne samo za ekonomski već i politički razvitak naših naroda u prvoj pol. XIX. st., uočen je u našoj historijskoj nauci. Jasnu sliku o karlovačkim trgovcima moći ćemo dobiti tek kad se detaljno prouči građa magistratskog arhiva u Karlovcu, koji se čuva u tamošnjem Gradskom muzeju. Do toga vremena trebalo bi barem obraditi podatke iz elaborata F. Rauchmüllera, koji tim više dobiva na vrijednosti, kad znamo

da se odnosi na godine koje neposredno prethode početku hrvatskoga narodnog preporoda.

Svestrano ispitivanje svih elemenata u razvitku trgovačkog prometa na liniji južna Ugarska — sjeverni Jadran nesumnjivo je jedan od primarnih zadataka naših ekonomskih historičara. Taj posao zahtijevat će mnogo pojedinačnih radova i studija, među kojima rad M. Kostića o dunavsko-savskoj trgovini predstavlja vrijedan i solidan prilog.

Igor Karaman

K. NEMETH, ZAGREBAČKA AKADEMIJA UOČI NARODNOG PREPORODA. Zbornik »Iz starog i novog Zagreba«, izd. Muzej grada Zagreba 1957, str. 169-181.

»Kraljevska akademija nauka« (Regia Academia scientiarum), kako je 1776. u vezi s reformom školstva, prozvana nekadašnja isusovačka akademija u Zagrebu, osnovana još 60-tih godina XVII st., bila je do sredine XIX. st. najviša školska ustanova u Hrvatskoj. Sa svoja tri, a od 1784 dva fakulteta (Filozofskim i Pravnim), ona je u stvari prethodila budućem Sveučilištu odgajajući stručnjake za područja uprave i sudstva. Budući da su tečaj filozofije morali poslije svršene gimnazije polaziti i oni slušači, koji su se opredijelili za svećeničko zvanje, to je Akademija odgajala inteligenciju — u najširem smislu ove riječi — koja je odigrala odlučnu ulogu u Hrvatskom narodnom preporodu. Upoznajući nas, na osnovu dosada neproučene arhivske građe, s promjenama, kroz koje su njezini slušači filozofije prolazili u četiri decenija što su prethodila preporodnom pokretu, od 1791 do 1830, ovaj je prilog u mnogom pogledu vrlo instruktivan.

Prije svega, broj je slušača u spomenutom razdoblju stalno, iako neravnomjerno rastao, pa je dvogodišnji tečaj filozofije završio u svemu 2191 slušač. Od toga broja otpada na slušače iz sjevernih krajeva Hrvatske punih 73%, pa N. ispravno zaključuje, »da je Zagreb u ovo predilirsko doba još uvijek samo regionalan prosvjetno-kulturni centar za dobro napućenu sjevernu Hrvatsku«, s radiusom od svega 60-80 km (173). Na Slavoniju otpada tek 7.7%, uglavnom iz Požeške županije (5.2%), a na Vojnu Krajinu, pretežno hrvatsku, 12.7% slušača.

Nešto preko 2000 svršenih filozofa u četrdeset godina, s maksimumom od 85 godišnje (1828), svakako nije mnogo, iako se taj broj ne može smatrati potpunim. Poneki je, kao na primjer Lj. Gaj. učio filozofiju izvan Hrvatske, na stranim sveučilištima. Da se dobije ispravna predodžba o razvoju građanske inteligencije u Hrvata, valja uzeti u obzir značajnu činjenicu, da je 63,3% svih zagrebačkih filozofa otišlo u tom razdoblju u svećenike, i da je, prema tome, Akademija dala Hrvatskoj u četiri decenija u najboljem slučaju samo 640 stručno izobrazenih činovnika odnosno 29,4% svojih apsolvenata filozofije. Međutim — konstatira pisac — za trgovačko se zvanje opredijelilo u ta četiri decenija svega četrnaest (!) njih, za zvanje liječnika jedanaest, a ljekarnika jedan (179).

Po svom društvenom porijeklu, gotovo polovica je svih slušača (1067) potjecala iz građanstva (48,7%). Pritom je njihov procenat, poslije privremenog opadanja od 1796 do 1805, porastao u posljednjem petogodištu čak na 62,2%. Seljačkog je porijekla bilo u svemu 33,3% slušača, ali je njihov procentualni udio, poslije svog vrhunca u razdoblju 1796-1800 (47,3%), stalno opadao. U posljednjem petogodištu iznosio je svega 25,6%.

Plemićkog je porijekla bilo samo 11% slušača. Taj je postotak u svakom slučaju nizak, iako plemići — kako N. konstatira — jedva dostižu 2% stanovništva. Osim toga, očigledno je opadanje, ma kako ono bilo neravnomjerno, procentualnog udjela plemića od 31,1% u prvom petogodištu do 6,1% u posljednjem. Međutim, N. s pravom upozorava na činjenicu, da su to gotovo isključivo »plemići-seljaci iz triju hrvatskih županija, ponajviše Turopoljci« (175). Budući da i 7% slušača vojničkog porijekla zacijelo pripada uglavnom krajišnicima-seljacima, N. ne griješi ako, uopćujući svoja razmatranja, dolazi na kraju do zaključka, da se odnos stvarnih seljaka prema građanima može približno odrediti kao 1:1. Pogotovu pak vrijedi to za njegov »konačni zaključak...«, da je hrvatska inteligencija, koja se stvarala u ovom periodu, proizašla iz nižih društvenih slojeva, građana i seljaka« (176).

Da se pritom ne radi o nekim imućnim slojevima, pokazuje broj od 653, t.j. gotovo 30% slušača-klerika, koji se školuju na trošak crkve. Tek nešto preko polovice (1126 odnosno 51,3%) izdržavalo se sredstvima roditelja ili skrbnika, a ostatak otpada na pitomce plemićkog konvikta (od

1796), u svemu 158 (7,2%), stipendiste (samo 52!), one koje školuju dobročinitelji (105 odnosno 4,8%) i najzad 86 (3,9%) siromašnih slušača koji se izdržavaju instrukcijama. Ali i u tom su se pogledu prilike iz temelja mijenjale, ukoliko se više približavamo četvrtom, preporodnom deceniju. Postotak slušača, koje je crkva izdržavala, pao je s 46,7 u početku na 16,2 pri kraju, a u isto je vrijeme postotak onih, koje je izdržavao otac, porastao od 14,7 na 51,7. Mislim, da N. ovu karakterističnu pojavu ispravno objašnjava riječima: »Uzrok tome ne bismo smjeli tražiti samo u sklonostima mladih ljudi prema laičkom životu. Bez materijalne podloge svojih roditelja oni te sklonosti ne bi mogli ostvariti« (178). K tome, dakako, pridolazi i daljnja činjenica, koju N. također uočava: t.j. da su »upravo u ono vrijeme državne potrebe za činovništvom... znatno porasle« (179). Ako ovu činjenicu uzmemo u obzir, onda me rezultati svekolike Nemethove analize pogotovo ne uvjeravaju u ispravnost mišljenja D. Tomašića, koje i on preuzima, a prema kojemu je u užoj Hrvatskoj nastala »relativna hipertrofija intelektualne radne snage«, što se onda odrazilo i »u ekspanzivnim težnjama naših preporoditelja, kao težnja za ostvarenjem 'Velike Ilirije'« (180). Ilirska, t.j. južnoslavenska ideja ne može se ni u kom slučaju tako jednostavno, gotovo mehanički, svesti na kvantitativni porast građanske inteligencije. Ona je, kao svaka značajnija historijska pojava, mnogo kompleksnija. Ukratko: Tomašićevu shvaćanju nedostaje *dijalektičko* prilaženje ovom problemu.

Za razliku od Nemethova priloga, članak *Sl. Ježića*, Klasična gimnazija i njeni učeni u hrvatskom preporodnom pokretu, Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607-1957, str. 327-336, ne donosi ništa novo. Poučni su samo podaci, prema kojima su 1795/6 od 287 učenika zagrebačke gimnazije i akademije samo 4 pristupila ispitu iz mađarskog jezika kao neobvezatnog predmeta, a 1800/1 od 391 svega — jedan!

J. Šidak

GAŠPAR B U J A S, MAKARSKI LJETOPIS OD G. 1773—1794. Starine JAZU 47.

Nema sumnje, da su ljetopisi vrlo važan historijski izvor, pa se moramo veseliti kad koji od njih izađe u javnost, jer on može

koristiti različitim historicima (ekonomskim, političkim, kulturnim, društvenim i t.d.) Jasno je da vrijednost ljetopisa ne zavisi samo o događajima u nekom kraju, već i o interesu samog ljetopisca, njegovoj kulturnoj razini, inteligenciji i drugim elementima.

U uvodu gornjeg ljetopisa G. Bujas spominje da se u makarskom samostanu čuvaju tri stara ljetopisa. Prvi, nazivan i *Šilobadovičeva kronika*, obuhvaća razdoblje makarske (i njezina Primorja) prošlosti iz druge polovine XVII. st.; to je dnevnik fra Pavla Šilobadovića od 1662-86, pisan tada uobičajenim pismom kod franjevaca u Makarskom primorju — bosančicom. Ona je tiskana u Starinama JAZU 21 (str. 86-115). Makarsko primorje bilo je pod turskom okupacijom od 1499 do stvarno 1684, a de jure do 1699. Za vrijeme Kandijskog rata makarski Primorci su se dobrovoljno predali Mlečanima sklopivši s njima ugovor 1646 uz obavezu Venecije da ih ona zaštiti od Turaka. Mlečanima je konveniralo da što više Turaka zaposle na toj granici, pa je podstrekavala makarske Primorce od Cetine do Neretve da uznemiruju »Turke« u Hercegovini i Bosni. Tako su nastala »četovanja« Primoraca u Hercegovinu i Bosnu, a »Turaka« prema primorju. Šilobadovičeva kronika je jedan od onih dokumenata kod nas, koji kad analiziramo, vidimo svu tragiku našeg naroda, podijeljena umjetno od tuđina nekim »granicama«, kad su članovi istog naroda jedan drugoga ubijali podstrekavani od tuđina, kad su jedni drugima otilimali stoku i druga dobra. Istina je da u toj kronici ima pretjeranosti, uvećavanja, što sam djelomično ispravljao u svojoj knjizi *Makarska i njeno Primorje* (Split 1934), jer je Šilobadović bilježio ono što su mu pričali vjerujući u cifre koje su mu navodili. Zbog toga ovu kroniku, kao i sve, treba kritički upotrebljavati.

Poslije mira u Karlovcima (1699) fratri ne upravljaju makarskom biskupijom, jer je biskupom (imenovan 1695, nastupio 1698) bio Nikola Bijanković (do 1730). U to vrijeme franjevci popravljaju samostan i crkvu, uređuju prijeporna pitanja s biskupima Bijankovićem i Stj. Blaškovićem. Mnoge od tih pojava (razne nesreće, kužne bolesti, cijene, godišnje ljetine, meteorološke pojave i sl.) bilježi Nikola Gojak (ović), višegodišnji gvardijan makarskoga samostana. Ovaj ljetopis zovu *Gojakovom kronikom*; ona obuhvaća vrijeme od 1712 do 23. XI. 1772; rukopis je pisan bosančicom i

nije objavljen, pa kako saznajemo da je nedavno transkribiran, mislim da bi ga trebalo tiskati. Ovo je drugi ljetopis iz Makarskog primorja.

Poslije smrti Nikole Gojaka (3. XII. 1772) makarski su fratri nastavili zapisivanjem punih 20 godina (1773-94), i to ne samo zgrade svoga samostana, nego i šireg područja, t.j. događaje s Primorja, otočja i zaleđa, pa čak iz Dubrovnika i Mletačke republike. Pisci ovoga ljetopisa, koji neki zovu *Makarska kronika*, nisu se sami otkrili kao u prvim dvjema, pa je Bujas u svojoj raspravi pred tom kronikom došao do ovih zaključaka: prvi dio ljetopisa, od 1773-80, pisao je *Petar Antulović* (rođen 1706 u Sumartinu na Braču, umro u Makarskoj 10. III. 1781); drugi je pisac fra *Bartul Ribarović* (rođen 1724 u Bastu, u Makarskom primorju, umro u Makarskoj 1781), koji je bilježio samo osam mjeseci (o njemu v. J. Božićković, *Život i filozofski rad fra B. R., Ljetopis JAZU 39*). Božićković ne spominje da je Bartulović pisao ovu kroniku. Poslije Ribarovića nastavio je ovaj ljetopis fra *Andrija Ivičević* (rođen 1740 u Makarskoj, umro 6. V. 1799 u istome mjestu). Pisci su u ovom ljetopisu rijetko bilježili datume, a pisali su kao i ostali o svim pojavama dnevnog života.

U tom se ljetopisu prikazuje vrlo teško ekonomsko stanje u Makarskom primorju za vrijeme mletačke vlasti. Kako kaže Bujas, u njemu će naći za sebe ekonomist, filolog, etnograf, folklorist, meteorolog i drugi dosta gradiva. Pisci su nastojali da budu objektivni, pa ljetopis može poslužiti kao izvor, razumije se, uz neke korekture i provjeravanja.

S Gojakovom kronikom završio se period bosančice u Makarskom Primorju, jer je treća pisana latinicom.

Na kraju (str. 288-362) Bujas donosi ovu, treću, kroniku u cjelini s brojnim bilješkama, koje olakšavaju razumijevanje, tumačeći pojedina geografska imena, mjere i ostalo, na temelju brojne literature i njegovih ličnih zanimanja.

Ovom su ljetopisu priložene dvije slike Makarske, jedna inače poznata (v. J. Ravlič, *Makarska i njeno Primorje*, str. 115, od mletačkog kartografa G. Fr. Camocia: Makarska iz g. 1571, na kojoj se vide tri kule u Makarskoj, koje su bile spojene zidovima, čega davno više nema, a druga je Makarska iz g. 1767 od Mlečanina P. Corira, obje se čuvaju u franjevačkom samostanu u Makarskoj).

Iznoseći sve ovo, moramo istaći vrijednost obaju elemenata ovoga rada, uvodnu raspravu i tekst kronike, njegovu korisnost za našu historiografiju, napose ovoga zanimljivoga kraja koji se zove Makarsko primorje, pa preporučamo objavljivanje i drugih naših ljetopisa, koji će poslužiti kao izvor pisanju definitivnije historije naših manjih jedinica, kako bismo što prije mogli imati temeljito pisano povijest Hrvatske u prošlosti. Vrijeme je da se taj posao organizira. Možda bi se tu moralo založiti Povijesno društvo Hrvatske u zajednici s Jugoslavenskom akademijom.

Jakša Ravlič

DRAGUTIN KNIEWALD, FELIKS PETANČIĆ 1502 O PUTEVIMA KOJIMA VALJA NAPASTI TURKE. Vesnik Vojnog muzeja, Beograd 1958, br. 5.

Dubrovanin Srećko (Feliks) Petančić (Petantius, Petanzio) živio je na prijelomu XV. i XVI. st.; bio je senjski kancelar, vršio razne službe, pa je bio i direktor Korvinove biblioteke u Budimu. Za vladanja Vladislava II. bio je njegov poslanik, te je po drugi put išao u Carigrad, pa je napisao svoja opažanja, davši nam dva djela, prvo o tome kojim putovima treba napasti Turke (*Commentarius quibus itineribus Turcae sint aggrediendi*), a drugo *Genealogiae Turcicae*.

Kako je poznato, katolička centrala u Rimu duže je snovala kako bi napala Turke osobito poslije pada Carigrada (1453), nekad s mora, i to preko Dubrovačke republike, a nekad s kopna. Dubrovačka republika nije dopuštala nikakvu akciju preko svoga zemljišta, pa je čak osuđivala svoje državljane koji su špijunirali za neku kršćansku državu (Španjolsku, Francusku, Austriju), da se ne bi zamjerila Turcima, koji bi mogli najmanjim potezom uništiti i takvu slobodu Dubrovačke republike. Ovdje Srećko Petančić (1502) piše Vladislavu II., kako bi se Turci mogli napasti s kopnene strane. To je bilo tada kad se taj Dubrovčanin vratio s Rodosa i donio sobom pismo velikog meštra vitezova ivanovaca Petra d'Aubussona (1423—1503), koji je trebao biti zapovjednik savezničkih snaga u križarskom ratu protiv Turaka, što je pripremao Aleksandar VI. D'Aubusson bio bi komandant savezničkog brodogradila, koje bi operiralo s Rodosa prema

Solunu i Carigradu. Vladislav II. bi vojnom akcijom preko kopna morao napasti Tursku, jer su Hrvatska i Ugarska bile prve na udarcu. Njegova je vojska morala kopnenim putem doći do Drinopolja, gdje bi se sjedinila sa zapadnim saveznicima. O tim putovima, kako će hrvatsko-ugarska vojska prodrijeti do Drinopolja, govori Petančićeva spomenica.

Prof. Kniewald donosi nov prijevod Petančićeve spomenice, prema *Editio princeps* Ivana Kuspinijana iz 1522, kao i prema rukopisu bečke Nacionalne knjižnice (cod. 8559) iz 1530. Kod svoga prevođenja je uzimao u obzir i srpski prijevod iz 1847 kao i prijevod Petra Matkovića i njegov komentar iz 1879, na mjestima prevodeći drukčije. Kniewaldov je prijevod koristan, jer je jasan i s dobrim komentarom, što olakšava razumijevanje teksta. On je koristan i zbog historijske geografije, jer nam objašnjava putove i njihova imena početkom XVI. st.

Prof. Kniewald je o ovom pitanju pisao već u Vesniku Vojnog muzeja (Beograd 1956), a ima u rukopisu i studiju o životu i radu S. Petančića koja će biti uskoro štampana. Moramo samo požaliti što je prikazani rad prepun pogrešaka, što dokazuje da korektor nije bio do kraja budan. To štetuje radu i samoj ediciji, jer popis koji iznosi tri strane otiskanih pogrešaka u čitavom broju 5 (1958) zbilja je prevelika, što se ne bi smjelo dopustiti u ozbiljnoj publikaciji kao što je Vesnik Vojnog muzeja.

Jakša Ravlić

DRAGUTIN KNIEWALD, JOANNES CONVERSINI DE RAVENNA. Glas SAN 229, Odel. literature i jezika 3, 1957, str. 39 — 160 (sa fotokopijama nekih dokumenata).

Kako je iz naše prošlosti poznato, znamo za Ivana Ravenjanina dubrovačkog notara krajem XIV st. kojega je *Fr. Rački* karakterizirao kao »poznatog humanistu i učenika Petrarke« (I. Ravenjanin, učenik Petrarčin, dubrovački kancelar, 1384-1387, kano preteča humanista u Dubrovniku, Rad JAZU 74). Prije toga o Ivanu Ravenjaninu pisali su Konst. *Jireček* (Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv für slavische Philologie 26) a još prije *M. Korelin* (Moskva 1892), talijanski knji-

ževni historik *Girolamo Tiraboschi* i dr. Nemajući svih podataka, stariji su pisci miješali dva Ivana iz Ravenne. Prvi koji je utvrdio razliku između te dvojice humanista bio je *Remigio Sabbadini* (Giovanni da Ravenna insigne figura d'umanista (1343-1408), da documenti inediti, Como 1924). Sabbadini je dokazao da su u drugoj polovini XIV. st. i prvih godina XV. st. postojala dva talijanska humanista s imenom Johannes de Ravenna: jedan *Johannes de Ravenna Conversini*, a drugi *Johannes de Ravenna Malpaghini*. Prvi je, dakle *Johannes de Ravenna Conversini* (možemo ga nazvati i *Ivan Ravenjanin Conversini*), živio u Dubrovniku.

Otac Ivana Ravenjanina Conversina, *Conversino da Frignano*, bio je liječnik i profesor medicine u Sieni. Odatle je 1343 pozvat u Budim na dvor Ludovika I. kao njegov liječnik i u Budimu je služio do smrti. Oko 1343 rodio mu se sin Ivan, koji je u Budimu ostao samo dvije godine. Kad mu je umrla majka, otac ga je poslao s odgojiteljem Mihovilom iz Zagreba u Italiju i preporučio ga svome bratu Tomi, franjevcu. Ovaj je Ivana Conversino smjestio u Ferrari, pa u Ravenni; ovaj je grad postao adoptivnim zavičajem Ivana Conversino, pa se i on prozvaov *Johannes de Ravenna*. O svemu ovome piše on u svojoj autobiografiji *Rationarium vitae*, koju je napisao krajem 1400, dakle kad je imao 56 godina života (sačuvana je u Oxfordu). Iz Ravenne je Ivan Conversino pošao oko 1349 u Bolognu zbog učenja gramatike, a oko 1350 umro mu je otac, pa je otad bio na brizi strica Tome. U Bologni je ostao do 1353, kada je opet pošao u Ravennu. Ne znamo zašto, ali ga je tada, premda mu je bilo dvanaest godina, stric Toma oženio, privolom gospodara Ravenne, Margaretom, jedinicom kćerkom liječnika Nikole. Vjerojatno je to Toma učinio zbog toga, da se oslobodi skrbi oko maloljetnog Ivana, jer je otad Ivan stanovao u kući svoga tasta. Ivan Conversino otišao je 1358 iz Ravenne, napustivši i ženu, s kojom se nije slagao, i pošao u Bolognu želeći nastaviti nauke, ali po nagovoru nekih upisao se na pravo, gdje je boravio do 1364, kada je preselio u Padovu, gdje se opredijelio za rad u školi. God. 1367 pošao je u Treviso, pa u Firencu i opet u Treviso. Odavle je 1368 preko volje pošao u Firencu, gdje su ga izabrali notarom, pa je zatim preuzeo i predavanja iz retorike. Izabrali su ga i

lektorom, ali on to nije htio prihvatiti, bojeći se da ne bi odgovorio zadatku. Ivana Conversino pozvali su ponovo u Treviso, te se on 1369 ponovo vraća u taj grad. Više Ivan Ravenjanin Conversino ne živi skromno i povučeno, već se predao burnom životu. U Treviso mu je došla i žena Margareta sa sinom Conversinom. Ovdje se oboje razboljelo, pa mu je žena umrla, a sin mu se spasio. God. 1371 preselio se u Conegliano, Ovdje ga je neki ženin rođak kušao otrovati arsenom 1372, zbog čega je trovač bio osuđen da mu budu izbodene oči i odsječena desna ruka. Koncem 1373, kad se oporavio, pozvao ga je u Veneciju stric Toma, koji je bio postao patrijarh Gradeža. Zbog nekih sukoba 1374 pošao je u Belluno za nastavnika. Ovdje se drugi put oženio, te mu se 1375 rodio sin Izrael. Došavši u sukob s nekim građanima Belluna, pošao je 1379 u Rim k stricu Tomi, koji je već bio postao kardinal. Ivan Ravenjanin, kako je bio siromašan i skroman, nije bio zadovoljan raskošima na papinu dvoru, pa je ubrzo napustio Rim. Ne mogavši zbog rata u Veneciju, zadržao se u Padovi sa službom u dvorskoj kancelariji Franje I., gdje je bio vrlo lijepo primljen. Zbog dvorskih intriga i smrti žene 1382 prijeđe u Veneciju.

Ovdje su ga neki dubrovački izaslanici nagovorili da stupi u službu Dubrovačke republike, te je sredinom 1384 pošao u Dubrovnik, gdje je vršio službu notara (on kaže kancelara) od 25. VII. 1384 do 20. VIII. 1387. Bio je izabran kao *solus notarius noster*. Plaća mu je iznosila najprije 150, zatim 160 zlatnih dukata. Imao je prikladnu kuću za stanovanje sa zdencom, ali se nije mogao snaći, vjerojatno što je bio izvan svoje sredine, u tuđoj, gdje ga nitko, osim nekih nije razumijevao. Osim toga što se smatrao strancem, vjerojatno su mu nedostajali i drugi elementi. Rački u spomenutom djelu opisuje dubrovačke prilike i Ivanov položaj po njegovoj *Historia Ragusii*, i po korespondenciji, jer nije poznao *Rationarium vitae*. Ali Ivan nije još proučen kao dubrovački notar, što bi svakako trebalo omogućiti jednome stručnjaku. Kako Rački kaže, on se do svoga dolaska u Dubrovnik većinom bavio knjigom, pa mu je kancelarijska i notarska služba u Dubrovniku bila dosadna i uzimala mu mnogo vremena; on se, naprotiv, nadao da će imati dosta slobodna vremena da se bavi knjigom. Kao humanistu, hrvatski jezik kojim su Dubrovčani govorili bio mu je barbarski. Dubrovnik je lijep, ima

građevina kao u Italiji, ali život je domaćih ljudi primitivan i priprost. Takve poglede Ivana Ravenjanina moramo razumjeti, jer je bio humanist, pa mu je — kao i našem Iliji Crijeviću kasnije — sve što nije latinsko isto što i barbarsko. Njemu su i Francuzi i svi ostali barbari, i ne samo njemu!

Prof. Kniewald pita, da li je Ivan Ravenjanin Conversino bio prvi vjesnik nove humanističke obrazovanosti u Dubrovniku, pa se poziva na članak I. Božića: *Pojava humanizma u Dubrovniku* (Istoriski pregled, Beograd 1955, br. 1), koji kaže da Ravenjanin nije ostavio vidljiva traga, niti je našao dodirnu tačku s ljudima u tadašnjem Dubrovniku. Tek je pola stoljeća kasnije Filip de Diversis imao u Dubrovniku krug ljudi, s kojima je u slobodnim časopisima mogao pretresati različita pitanja. Prilike su se izmijenile za humanizam najbolje kad je u Dubrovnik došao i ovdje osnovao obitelj Ksenofon Filelfo sredinom XV. st., te svojim boravkom pridonio poznavanju i njegovanju grčkog jezika i književnosti. Ipak se za Ivana Ravenjanina mora priznati da je bio *prvi predstavnik*, ili, kako kaže Rački, *preteča humanizma* u Dubrovniku. Božić je u spomenutom radu uvjeren da on »nije bio prvi humanista, tako da njegovi istaknuti učenci u Italiji treba da zahvale svoju humanističku orijentaciju docnijim susretima s drugim ljudima«. Ivan nije znao grčki, pa je njegov humanizam, kao i kod Dantea Alighierija, obojen italski i rimski, a već time i helenistički, jer je rimska antika toliko rimska koliko i grčka.

Poslije odlaska iz Dubrovnika, Ravenjanin je služio u Veneciji i Udinama; odatle je otišao 1392 u Padovu, gdje je ostao do 1404 (1401 umro mu je sin Izrael u 25. godini života); iz Padove je pošao u Veneciju, gdje je ostao do 1406. Poslije toga je pošao u Milje na zapadnu obalu Istre, te se nakon trogodišnjeg boravka u Miljama vratio 1408 u Veneciju, gdje je umro prije 27. IX. 1408.

Ivan Ravenjanin Conversino napisao je dosta različitih spisa, pa kako će stručnjaci koji se budu time htjeli zanimati naći popis radova u ovoj studiji, mislim da treba ovdje spomenuti što se nas tiče. To su: *Historia Ragusii*, napisana u Dubrovniku 1384-87, i *Rationarium vitae*, napisano u Padovi 1400. U Arhivu JAZU u Zagrebu pohranjen je njegov *epistolarij* (sing. IIc 61) i prijepis *Historiae Ragusii*, prepisan iz pariskog cod. lat. 6494 (sign. IID 55).

U nastavku svoje studije D. Kniewald piše o epistolariju koji se čuva u Arhivu JAZU u Zagrebu (85 pisama) i o djelu Historia Ragusii. Na kraju raspravlja o odnosu Ravenjanina prema Danteu, Petrarci i Boccacciju, pa o Ravenjaninovim učiteljima, prijateljima i učenicima, te o njegovoj knjižnici. U *Zaglavlju* daje karakteristiku Ivana Conversino de Ravenna i kaže da je nastojao »da ovaj čovjek iskrnsne pred našim očima onakav, kakav je bio u svom životu, sa svim svojim slabostima i vrlinama, bez uljepšavanja i bez pristranosti«. Zbog toga je pisac često davao riječ samom Ravenjaninu, citiravši iz njegove autobiografije, iz njegove dubrovačke povijesti i pisama.

Ovaj vrijedan prilog našoj nauci trebao bi pisac, kad je već ušao u različita pitanja o ovom notararu Dubrovačke republike, proširiti, t.j. proučiti i njegov rad kao notara, jer koliko nas može sve o njemu zanimati, ipak nam je to najbliže i za nas najpotrebnije.

Jakša Ravlić

V. DOBRIĆ, OBJAŠNENJE 72. GLAVE »VINODOLSKOG ZAKONA«, Zbornik zagrebačke klasične gimnazije 1607-1957, str. 547-555.

Autor pristupa tumačenju čl. 72. Vinodolskog zakona, u kojemu se spominje riječ »posal«, s uvjerenjem da su »svi komentatori V. z. gledali u tekstu ove glave nerješivu zagonetku«. Misli, naime, da je pogreška dosadašnjih komentatora bila u tome, »što se jezično objašnjenje te riječi tražilo neovisno od njezina pravnog značenja, i obratno, a to je dovelo do toga, da se nikako nisu mogla uskladiti dva pojma, jezični i pravni...« (547). Značenje riječi »posal« nalazi on u narodnom folkloru i to u »posalastvu«, koje prema njemu predstavlja »jedan narodni običaj u sklopu novljanskih ženidbenih običaja« (548), a svodi se na »običaj traženja ukradene stvari« (550). Riječ »arsal« izvodi naprotiv iz izraza *vasallus*. »Prema tome su vazali osobe, koje su po svom položaju bile ovlaštene na obavljanje izvjesnih poslova...« (552) »Utvrdivši ovako oblik i značenje riječi *posal* i *arsal*«, nastavlja autor, »možemo ih dovesti u onu vezu, u kojoj dolaze u tekstu Vinodolskog zakona« (553). *Posal* ili *arsal* bio je prema Dobriću onaj čovjek, koji je u tuđoj kući tražio neku

ukradenu stvar, obično stoku (553). Autor daje prema tome ovakvo tumačenje čl. 72: »Smisao je odredbe ove glave V. z., da ovakav vazal ne može izvesti posao na koji je bio ovlašten, prije nego mu knežev sud to dopusti ('koliko na pravdi buduć roćen'), dok sam knez zadržava za sebe to ovlaštenje ('shraneno ako est poslano od dvora'). To se može objasniti tako, da je knez htio dokinuti taj privilegij domaćega plemstva i svećenstva, radi... niveliranja klasa u Vinodolu« (553-554).

Valja požaliti što autor ovog članka nije svom tumačenju čl. 72 dao i dokazni materijal i na taj način detaljnije razjasnio svoje neobično mišljenje. Bilo bi to utoliko korisnije, što se čini, da dosadašnja tumačenja ovog članka nije shvatio.

Tekst čl. 72. glasi: »Iošće: nieden posal ni verovan, koliko na pravdi, ne buduć roćen, shraneno, ako je poslan (u rukopisu stoji poslano!) od dvora; komu poslu se govori hervatski arsal«.

Prijevod je teksta prema M. Baradi ovaj: »I nijedan poslanik nije vjerodostojan, što se tiče parnice, ako nije zaklet, osim ako je poslan od dvora; koji se poslanik hrvatski zove arsal.« (Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakonu, Zagreb 1952, str. 130-131.)

Dosadašnjim komentarima V. z. nije bio problem *tekst* samoga članka, nego *etimologija* riječi *arslan*. V. Jagić je otvoreno priznao da ne zna objasniti značenje te riječi i nije se mogao otići pokušaju da je dovede u vezu s arapskom riječi *irsal*. Ta bi prema njemu prodrila u hrvatski jezik tek preko turskog i to u XV. stoljeću. Prema tome, čitav je posljednji dio članka kasnija interpolacija. (Zakon' vinodolskij, Petrograd 1880, str. 135.) Smisao mu se članka činio naprotiv potpuno jasan (str. 96-7, bilj. 179). I M. Kostrenčić priznaje, da »ta riječ (t.j. *arsal*) prkosi svim pokušajima, da se odgonene njena etimologija« (Vinodolski zakon, Rad JAZU 227, 1923, str. 190, bilj. 123), ali ni njemu ne predstavlja poteškoću tumačenje čitava članka. »Sigurno je s druge strane, da se pod tim 'poslom' ne misli poslanik kraljevskog dvora, nego kneževskog dvora, jer se izraz 'dvor' upotrebljava konsekventno za kneževski 'dvor', pa bi se jamačno kraljevski dvor drugačije označio«.

Povezujući ustanovu »posla« s poslanikom ili punomoćnikom, Barada je tom članku dao mnogo širi smisao. *Posal* je prema njemu poslanik stranog tužitelja,

koga ovaj šalje s »pravovaljanom punomoćju na nadležni sud krivčev« i taj se »parničički na tom stranom sudu kao i svaki drugi domaći čovjek« (n. dj., str. 77). Ali, nastavlja Barada pozivajući se i dalje na čl. 72., »takva pomoć u Vinodolu nije vrijedila, pa je zato svaki strani 'posal', prije nego je pravovaljano nastupio na vinodolskom sudu, morao položiti zakletvu, da je on uistinu pravovaljano poslan i ovlašten podići parnicu...« (77).

Kolikogod su se dosadašnja tumačenja međusobno razlikovala, ipak su svi autori dovodili ustanovu »posla« u vezu s njegovim nastupom na raspravi (pravda), na kojoj se priznaje ili ne priznaje njegova vjerodostojnost. Jagić i Kostrenčić ne određuju mu pobliže funkciju, iako se čini da Kostrenčić naginje mišljenju da u poslaniku treba tražiti osobu koju šalje knežev dvor. No kako se u čl. 72 kaže: »shraneno ako je poslan od dvora«, to su nesumnjivo postojali i »posli«, koji nisu bili poslani od dvora. Točan je, prema tome, Baradin zaključak, da su posli zastupnici stranog tužitelja, iako je Barada propustio da spomene i posle poslana iz kneževa dvora. Ako je točno tumačenje čl. 40, »da ni jedna oslobađajuća ni osuđujuća osuda ne može biti izrečena bez volje kneza dotično bez osobe njegova povjerenja« (Kostrenčić, n. dj., 213), onda bismo u tom poslu mogli prepoznati kneževa čovjeka, koji je prisutan na parnici. Nisu li ti kneževi ljudi bili, kao i pristavi, vjerodostojni, pa im zbog toga nije bila potrebna prisega? Međutim, prvi dio članka daje i Baradi pravo da posla protumači kao zastupnika na sudu uopće. To su dosadašnja mišljenja.

Spomenuto je već, kako se zbog oskudna Dobrićeva tumačenja čl. 72 ne može u cijelosti pratiti tok njegovih misli i zaključivanja. Osnovna njegova namjera, da iz narodnog blaga, u ovom slučaju ženidbenih običaja, objasni ne samo riječ, nego i njen smisao, nije u načelu neispravna. Ali, Dobrić je htio nešto više: on je svijesno nametnuo toj riječi, zabilježenoj vjerojatno potkraj XIII. st., upravo ono značenje koje je našao u tom narodnom ženidbenom običaju. Postupak mu se dakako morao osvetiti. Kako je želio prilagoditi smisao čl. 72 tom tumačenju riječi »posal« — a to se logički nije dalo uraditi — on je morao mijenjati sadržaj ostalih pojmova

u tom članku. Iako se u njemu govori samo o tome, koji je »posal« na parnici vjerodostojan, a koji nije, Dobrić tvrdi, da je »posal« i u XIII. st. bio osoba, koja je tražila izgubljeni blago. I da, nadalje, arsal ne može taj »posao na koji je ranije bio ovlašten« — ne zna se od koga! — »izvesti prije nego što mu to knežev sud dopusti« (553). Samo po tome, što je autor u zagradi dodao: »koliko na pravdi ne budući roćen«, možemo naslutiti, na osnovu čega je mislio da može donijeti takav zaključak. Doista neobično tumačenje! One, naime, riječi, među kojima autor izostavlja interpunkciju, znače: »što se tiče parnice, ako nije zaprisegnuta! Ostaje za nas nerazumljivim i to, kako je na osnovu riječi: »shraneno, ako est poslan od dvora« mogao stvoriti zaključak, da je »sam knez zadržao za sebe to ovlaštenje! O kakvom se to stvarnom ovlaštenju radi?

Ako bismo na čas i mogli dopustiti, da je autor, ponesen tobože novim značenjem tog termina, uklanjao sve ono što je smetalo njegovoj interpretaciji članka, ne možemo shvatiti, kako je došao do zaključka o tobožnjem »privilegiju plemstva i svećenstva da ukradenu stvar, obično stoku, mogu tražiti u tuđoj (kmetskoj) kući preko svojih vazala...« (553), a da je knez »htio dokinuti taj privilegij domaćeg plemstva i svećenstva radi... niveliranja klasa u Vinodolu« (554). Bili bismo doista zadovoljni, kada bismo mogli na osnovu V. z. vidjeti tako jasno vinodolsko društvo kao što ga vidi autor. Možda će nam on na drugome mjestu i s drugim materijalom pružiti dokaze o takvom raslojavanju — ovaj članak ne može služiti kao podloga za takvo zaključivanje, Vinodolski zakon govori o traženju ukradene stvari, ali ne daje u toj stvari nikakvu prednost ni svećenstvu ni plemstvu. Od ukradene i pronađene stoke ima jedino prednost pristav: od živog uhvaćenog goveda I potplat, a od ubijenog i nađenog jednu četvrtinu ili ostatak pronađenog mesa!

Dobrić nije, prema našem uvjerenju, uspio objasniti čl. 72 V. z. niti je uspio unijeti više svijetla u pitanje društvenih odnosa u Vinodolu. Unaprijed određen sadržaj pojmova »posal« i »arsal« odveo ga je tako daleko, da je zbog njih zabacio tekst zakona i zamijenio ga svojim domišljanjem.

Nada Klaić

E. WERNER — M. ERBSTÖSSER, SOZIAL-RELIGIÖSE BEWEGUNGEN IM MITTELALTER. Wissensch. Zeitschrift der K. Marx-Universität Leipzig VII, 1957/8, Gesellschafts- und Sprachwiss. Reihe 3, 257-282.

Premda je ovaj prilog objelodanjen s napomenom, da je odštampan kao rukopis, on zavređuje pažnju iz više razloga. Prije svega je u njemu poduzet pokušaj, da se rezultati brojnih novijih radova na proučavanju socijalno-religioznih pokreta u Srednjem vijeku ocijene sa stajališta historijskog materijalizma. Autori su pritom svijesni činjenice, da konačnu riječ mogu u tom pogledu dati »samo specijalni radovi marksističkih historičara«, pa ukoliko onj danas već postoje, uzimaju i njihove rezultate u obzir. Osim toga se ovaj prilog razlikuje od sličnih tekstova na Zapadu po tome, što, zaslugom E. Wernera, uzima u obzir i radove historičara u slavenskih naroda, pa i naših. Time on ispunjava dosta osjetljivu prazninu, koja još uvijek obilježava slične pokušaje na Zapadu, kako su to pokazali i opsežni izvještaji izrađeni za X. internacionalni kongres historijskih nauka u Rimu 1955 (usp. Relazioni III, 303-537). A upravo su ti izvještaji predmet ocjene u ovom prilogu (autori je nazivaju »kritische Auseinandersetzung«) i uz to okvir, unutar kojega oni nastoje da problematiku srednjovjekovnih vjerskih pokreta što potpunije obuhvate.

Budući da spomenuti izvještaji sadrže kronološki prikaz ovih pokreta od X. st. do Reformacije, Werner je već na početku s pravom istakao važnost pitanja o vezi između bogumilstva i zapadnih hereza, ne samo u XII. nego i u XI. st., koje je još uvijek dosta sporno (u posljednje vrijeme je i H. Ch. Puech zauzeo prema njemu ponešto suzdržljivo stajalište, na što Werner upozorava). Pritom je ukratko izvijestio i o stanju problema »crkve bosanske« u našoj nauci, smatrajući da je Solovjev »bjelodano dokazao, da t. zv. crkva bosanska počiva na jednoj manihejsko-gnostičkoj doktrini« i da se ta, neke vrste »pučka crkva« malo pomalo feudalizirala i postala najzad ideološko sredstvo za vladavinu feudalne vlastele. A uzima, štoviše, kao dokazane i tvrdnje jednog neobjelodanjenog rada o utjecaju islama na bosanske herezike već u XIII. st., koji je rad još uvijek poznat samo po jednom prikazu (usp. o tome HZ IX, 1956, str. 263).

Ne ulazeći ovdje u potanje razmatranje ovih postavaka, koje se u svakom slučaju

ne mogu još smatrati dokazanima — pogotovu ne smatram ni danas takvom gore spomenutu hipotezu S. Hadžialića, koju i Werner poznaje samo iz treće ruke — valja svakako uzeti u obzir njegovu konstataciju, da »nova istraživanja na području kasnoantikne gnoze donose svake godine nova iznenađenja i pružaju medijevistima mogućnosti da srednjovjekovne herezičke tekstove tumače na nov način, shvate u novom smislu (neu zu interpretieren, neu zu verstehen)«. Prema tome — misli Werner — ni ona mjesta u bosanskim rukopisima, koja se ne podudaraju s dualističkim nazorima, ne govore još protiv njihova dualističkog karaktera, iako skrivevenoga. Premda u tom pogledu mogu doći u obzir samo crkveni tekstovi, gotovo isključivo novozavjetni, ipak Werner pretpostavlja i to, da su »bogumili i patareni ponekad (zeitweilig) preuzimali kršćanske simbole i svece, ali su im pridavali drugi smisao (sie aber umdeuteten)«.

Ma koliko bilo poznavanje kasnoantičke gnoze metodički važno, ne valja smetnuti s uma, da se u slučaju bosanskih herezičkih spisa radi uglavnom o tekstovima iz kraja XIV. i prve polovice XV. st. i da se prema tome, sud o konkretnim pojedinostima učenja »crkve bosanske« ne može osnivati samo na mogućnostima i analogijama, pogotovu ne iz tako drevnih vremena. Težište u daljnjem proučavanju bosanske hereze treba da počiva prije svega na konkretno-historijskim analizama. Nije Rački bez dovoljna razloga istakao misao o evoluciji učenja »crkve bosanske«, iako još nije imao prilike da upozna i testamenat gosta Radina. A kult krsnog imena u tom dokumentu zacijelo ne govori u prilog onom mišljenju o svecima u dualističkih herezika, koje Werner zastupa.

J. Šidak

REZULTAT NAGRADNOG KONKURSA SAVEZA JEVIJEJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE (od marta 1959). Od šest naučnih radova nagrađen je povećanom trećom nagradom od 25.000.- Din rad dr. Đura Oslića (Dubrovnik): »Iz istorije dubrovačkih Jevreja«. Žiri su sačinjavali: Aron Alkalaj, publicista, dr. A. Gams, prof. Pravnog fakulteta u Beogradu, dr. L. Glesinger, docent Medicinskog fakulteta u Zagrebu, i dr. V. Vinaver, saradnik Istor. instituta SAN.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB